

**Сблъсъкът на хърватския и сръбския национализъм:
войните от 90-те години на XX в.**

Ирина Огнянова-Кривошиева,
доц., д-р, секция „Съвременни Балкани“, Институт за балканистика с
Център по тракология при БАН, ул. “Московска” 45, София 1000,
България, ognyanova@yahoo.com ORCID_0000-0002-0779-7169

Анотация: Наднационалната идеология на югославизма не успява да измести нито хърватския, нито сръбския национализъм след 1945 г. и сблъсъкът между тях допринася за колапса на комунистическа Югославия в началото на 90-те години на XX в.

Словения първа и безпроблемно напуска федерацията, но с Хърватия въпросът е по-сложен, тъй като тя има голямо сръбско малцинство. Хърватската демократична общност на Туджман, която идва на власт след първите свободни избори през 1990 г., е представител на крайния национализъм – тя вече иска не просто независимост, а новата хърватска държава да обхваща всички хърватски етнически територии, включително и части от Босна и Херцеговина. Пропагандираният от нея национализъм е етнически, при който местните сърби се изключват от хърватската политическа нация и са подложени на дискриминация. В отговор на отцепването на сръбските територии в Хърватия и създаването на „Република Крайна“, на 25 юни 1991 г. Хърватия обявява своята независимост. С навлизането на сръбски доброволци от Сърбия и намесата на Югославската армия, гражданската война се разгаря на междудържавно ниво между Сърбия и Хърватия. Сърбите завземат една трета от територията на хърватската държава. С военните операции „Светкавица“ (в

Западна Славония) и „Буря” (в Крайна) през лятото на 1995 г. хърватската армия възстановява контрола си върху окупираните земи.

Хърватската и сръбската национална програма се сблъскват и на територията на Босна и Херцеговина. Там се разгаря продължителен и кръвопролитен военен конфликт (1992 - 1995 г.). И сърбите и хърватите създават свои квази държави, които търсят присъединяване към държавата-майка. Краят на войната официално се слага с Дейтънския договор през есента на 1995 г.

Ключови думи: хърватски и сръбски национализъм, разпадане на Югославия, Милошевич, Туджман

The Clash of Serbian and Croatian Nationalism: the Wars of the 1990s

Irina Ognyanova-Krivoshieva,

PhD, Associate Professor, Contemporary Balkans Department, Institute for Balkan Studies and Centre of Thracology, Bulgarian Academy of Sciences, 45 Moskovska St., 1000 Sofia, Bulgaria, ognyanova@yahoo.com

The supranational ideology of Yugoslavism failed to displace either Croatian or Serbian nationalism after 1945, and the clash between them contributed to the collapse of communist Yugoslavia at the beginning of 1990s.

Slovenia was the first to leave the federation without any problems, but with Croatia the issue was more complicated, as it had a huge Serb minority. Tudjman's Croatian Democratic Union, which came to power after the first free elections in 1990, was a representative of the extreme nationalism - it claimed not just independence, but wanted the new Croatian state to incorporate all Croatian ethnic territories, including parts of Bosnia and Herzegovina. Its' nationalism was ethnic, according to which the local Serbs were excluded from the Croatian political nation and subjected to discrimination. In response to their

secession and the creation of the “*Republika Srpska*”, Croatia declared its independence on June 25, 1991. With the influx of Serbian volunteers from Serbia and the intervention of the Yugoslav army, the civil war broke out at the interstate level between Serbia and Croatia. The Serbs occupied one third of the territory of the Republic of Croatia. With the military operations "Lightning" (in Western Slavonia) and "Storm" (in Krajina) in the summer of 1995, the Croatian army regained its control of the occupied territories.

Croatian and Serbian national programs also clashed on the territory of Bosnia and Herzegovina, and a protracted and bloody military conflict erupted there (1992-1995). Both Serbs and Croats created their own quasi-states, which immediately sought to join the mother- country. The war officially ended with the Dayton Peace Treaty in the fall of 1995.

Key words: Croatian and Serbian nationalism, disintegration of Yugoslavia, Miloshevic, Tudjman

В междувоенна Югославия (1918-1941) съществува тежък национален проблем. По време на Втората световна война националните страсти се разгарят до крайност. Затова, след 1945 г., когато властта се поема от Югославската комунистическа партия (ЮКП), се залага на федеративното решение на новата държава, което да съответства на нейния мултинационален характер. Комунизмът с неговия интернационализъм е отрицание на национализма от междувоенния и военния период (Ramet 1989, 221).

Комунизмът и югославизмът са неразделно свързани, но точно това заплашва целостта на федерацията, тъй като означава, че ако ЮКП се разпадне, което и се случва в началото на 1990 г., местният национализъм отново ще избуи. Комунистическата власт се опитва не да реши, а да

потисне националните проблеми в страната, особено тези между хървати и сърби. Двата народа имат различна история, култура, религия и свои добре развити национални идеологии. Югославизмът никога не пуска дълбоки корени сред тях. Опитите да се вдъхне живот на Югославия чрез различни политически структури, като унитарната централизирана държава в междувоенния период или комунистическата федерация след 1945 г., не се оказват успешни. Сблъсъкът на национализмите е истинско предизвикателство пред съществуването на общата югославска държава от 1918 до 1991 г. (Cohen et al. 1983, 22-23)

Едни от най-силните национализми във федерацията са хърватският и сръбският. Двете национални групи – сърби и хървати, са сред най-многобройните и най-непримиримите, както в първата, и във втората югославска държава. Доколкото властта и в двата случая е преимуществено в сръбски ръце и ситуирана в Белград, това накърнява националните чувства на хърватите и всеки натиск върху тях предизвиква бурната им контрареакция (Rusinow 1981, 5).

Комунистическият режим се опитва да излекува военновременните травми като не допуска каквато и да е изява на местен национализъм. Хърватската национална идеология, която в целия период от 50-те до 80-те години на XX век има предимно антикомунистически характер, е жестоко преследвана като „усташка“. Всеки израз на хърватски национални чувства се квалифицира като „сепаратизъм“ и заплахата за „братството и единството“ във федерацията (Djilas 1995, 120; Irvine 1997, 171).

И въпреки че на теория комунизмът е отрицание на национализма, някои аспекти на вътрешната, икономическата и културната политика на режима всъщност окуражават етническият национализъм. Самият факт, че Югославия е национално базирана федерация води до засилване на идентификацията на националните групи с техните републики. Югославските идеи се оказват интелектуална фикция, която не намира

привърженици сред обикновените граждани. Постепенно се създават национални политически елити, които повече са свързани със своите републики, отколкото с Югославия като цяло. Точно те са инструментът за разпадането на федерацията през 90-те години на XX век (Seroka, 1992, 577-578). Опитът на Югославия да въведе децентрализация в икономиката след 1948 г. и либерализация в политиката през 60-те и 70-те години, при които се постига почти конфедерално устройство, а Войводина и Косово получават републикански статут, води до засилване на отделните републики и техните партийни елити. Между тях на практика се води икономическо състезание, затова и местните партийни лидери поемат ролята на защитници на републиканските икономически интереси, т.е. на местните национални интереси (Ognyanova 2004, 13).

Децентрализацията и либерализацията в Югославия всъщност подхранват национализма, водейки до все по-голяма автономност на републиките. Президентът на федерацията Йосип Броз Тито дори умишлено насърчава местния национализъм, страхувайки се от една обща опозиция в страната. Той предпочита да подхранва конфликтите между отделните национални елити, прилагайки принципа „разделяй и владей“. Това обаче накрая му изиграва лоша шега. Така, колкото и Тито да се опитва да стабилизира и засили федерацията, толкова политиката му реално води до нейната дезинтеграция (Dyker et al. 1997, 119).

Тъй като сърбите са най-многобройни във федеративната държава – както в комунистическата партия, така и в държавния апарат, полицията, службите за сигурност и т.н., и Белград е отново центърът на властта в Югославия, страхът от нов великосърбизъм е реален в цялата страна. Както и преди 1941 г., така и след 1945 г. хърватите са най-чувствителни към всяка форма на сръбски хегемонизъм. В отговор хърватският национализъм се засилва, разпалван от местното партийно ръководство. Така се ражда един нов, партиен национализъм, който е умерен по

характер и намира най-вече икономически, културен и спортен израз, а не толкова политически (Rusinow 1981, 7-8). Той не е особено силен или опасен поради това, че антикомунистическата опозиция е разбита още в края на 40-те години, следва стабилен икономически растеж (особено през 70-те и 80-те години), а общият югославски пазар носи ползи на всички републики. Освен това страхът от попадането под съветска доминация след 1948 г. създава чувство за общност между отделните народи в Югославия. Тито е сериозен унифициращ фактор в страната, а и Западът на този етап няма интерес от разпадането ѝ (Denitch 1993, 30; Vasom 1995, 515).

Децентрализацията във федерацията създава състезаващи се комунистически олигархични кръгове в шестте републики, които се надяват, че разпалването на местния национализъм ще им донесе политически дивиденди. През 60-те години в Хърватия набира сили национално движение, което през 1967 г. намира изява в „Езиковата декларация“, а през 1971 г. стига своя апогей в „хърватската пролет“. Стремелът към мирно реформиране на социалистическата система обаче не означава желание за отцепване, а само за по-голяма автономия и децентрализация на държавата (Bilić 1990, 43). Това, което възпира хърватите да стигнат по-далеч в исканията си, е наличието на сериозно сръбско малцинство в Хърватия и разположението на поделения на югославската армия (ИНА) на нейна територия. За хърватите национализмът означава икономически – пазарна икономика и търговия със Запада, и политически – автономия от центъра и плурализъм (демокрация) (Cuvalo 1990, 75, 194).

Тито отговаря със сурови репресии – чистки в партията, съдебни процеси, затвор и т.н. Това показва, че на местния национализъм се позволява да съществува само в определени граници и под контрола на ЮКП. Със смазването на либералното движение в Хърватия политическата

система се лишава от шанс за реформиране. Резултатът е все по-нарастващо недоверие между сърби и несърби във федерацията (Burg 1982, 115).

Разбира се, ударът върху хърватския национализъм води и до съответна контрареакция. Католицизмът отново се засилва, разширява се и нелегалната форма на съпротива, създават се паравоенни групи и сеционистки организации, както вътре в страната (включително и Босна и Херцеговина), така и в емиграция (Ramet 1984, 114).

В началото на 80-те години обаче всички фактори, крепящи общата държава, изчезват. Тито умира през 1980 г., а девет години по-късно рухва социалистическата система в Източна и Централна Европа. Ако по време на Студената война Югославия е буфер между двата противостоящи си лагера, сега тя вече губи тази си роля. Страната е ударена и от сериозна икономическа криза - пада стандартът на живот, расте безработицата и инфлацията. ЮКП, която крепи федерацията цяла близо половин век, се разпада на своя XIV конгрес през 1990 г. (Djilas 1995, 122).

Страната се нуждае от бързи мерки за справяне с всички видове кризи, които се наслагват една върху друга, но конфликтните интереси между отделните републики, региони и партийни ръководства, ги правят невъзможни. В началото на 80-те години във всички републики процъфтява национализмът. Конфликтът между по-либералните, пропазарни и западно ориентирани Хърватия и Словения и по-авторитарната, антипазарна и антизападна Сърбия става видим и предопределя бъдещето на Югославия. При това всички републики в общата федерация, с изключение на Сърбия и Словения, са мултинационални държави. Навсякъде има смесено население, но най-опасните точки на напращане са Хърватия (с 12% сръбско малцинство), Босна и Херцеговина (40% бошняци, 37% сърби и 20% хървати), Косово (10% сърби) и албанските анклавни в Македония и Черна гора (Rusinow

1981, 10-11). Национализмът става водеща идеология след колапса на комунизма в Югославия. Той се разпалва от местните политически елити и се ползва като силна антикомунистическа карта. Разбира се, външните фактори, като САЩ и Европейската общност, също влияят при разпадането на общата федерация, но главната роля се изпълнява от местните елити.

Етническото напрежение в Косово през 80-те и 90-те години, което вече се състои от 90% албанско население, води до верижна реакция след себе си. Сърбите в региона, принуждавани с течение на времето да го напуснат, са крайно разочаровани и чакат своя спасител. Такъв се оказва Слободан Милошевич, който оглавява Сръбската комунистическа партия (СКП) през 1986 г. и сръбската държава през 1989 г. Той идва на власт с лозунга за защита на сръбските национални интереси в Косово. Като първа стъпка е ликвидирана автономията на Косово и Войводина през 1990 г. Така Милошевич се превръща в сръбски национален герой, който се придържа към максимата, че ако режимът е в опасност, национализмът може да го спаси. Чувствайки, че губи контрол върху цяла Югославия, сръбският лидер заплашва, че при евентуалния ѝ разпад той ще инкорпорира всички сърби в общата сръбска държава. За тази цел Милошевич възражда сръбския национализъм навсякъде в Югославия, където живеят сръбски малцинства. Такива има в Косово, Хърватия и Босна и Херцеговина, а това са над 2 млн сърби, или 30% от цялото сръбско население във федерацията. Сръбският краен национализъм вече заплашва държавата с гражданска война и цели да създаде „Велика“ Сърбия, като включи сръбските анклавни в Хърватия и Босна и Херцеговина и абсорбира напълно Косово и Войводина (Rusinow 1991, 148-149; Djilas 1993, 85-86).

Опитът за налагане на сръбския унитаризъм е неприемлив за останалите републики. Между Словения, Хърватия, Македония и Черна

гора се оформя неформална антисръбска коалиция и това проличава на XIV конгрес на ЮКП през 1990 г. Словенците повдигат въпроса за конфедеративно преустройство на Югославия и напускат конгреса, с което той приключва работата си. Те, заедно с хърватите, се оттеглят и от общата ЮКП, с което и тя престава да съществува. На повърхността излиза сблъсъкът между сръбския национализъм и всички останали във федерацията, но всъщност истинският конфликт е между авторитарния подход на СКП и стремежа към плурализъм, демокрация и пазарна икономика в Хърватия и Словения (Basom 1995, 523 Ramet 1991, 94).

Въвеждането на партийния плурализъм във всички републики води до появата на различни националистически партии и движения. До края на 90-те години в шестте републики се провеждат свободни избори, които се печелят от комунистите само в Сърбия и Черна гора, докато в останалите четири на власт идват опозиционни движения, които обаче са националистически по характер. Така се оказва, че национализмът събаря монопола на комунистическата партия, но това в перспектива води до въоръжени конфликти и разпадане на общата федерация (Seroka 1992, 579).

Сърбите нямат териториални претенции към Словения. Затова войната там е твърде кратка – води се през лятото на 1991 г. и завършва с отцепването на страната като самостоятелна и независима република.

Не така обаче стои въпросът с хърватите. За тях най-важен е националният въпрос и борбата за държавност. Сръбско-хърватската конфронтация всъщност е най-важната за дезинтеграцията на Югославия. Това не е просто етнически и религиозен конфликт, но и идеологически и политически сблъсък. За хърватите борбата за независимост върви ръка за ръка с антикомунистическата съпротива.

На преден план в отношенията между Хърватия и Сърбия обаче излиза етническото противопоставяне. Наличието на огромно сръбско

малцинство в хърватските земи усложнява ситуацията. Заради масовото им участие в партизанската борба по време на Втората световна война сърбите в Хърватия са силно представени и толерирани в местния партиен апарат, държавната администрация, полицията, армията, съдебната система и медиите. Политиката „разделяй и владей“ води до създаване на сериозно напрежение в страната и гарантира властта на комунистическата партия близо половин век (Bideleux et al. 2007, 197-198).

С отварянето на Хърватия към демокрацията и с поставянето на комунистическия режим под заплаха, хърватските сърби (наричани още „пречански“ или „краински“) виждат опасност от загуба на влияние, статус, работа и т.н. Точно тези страхове, разпалвани от партията на Милошевич откън ще павират пътя към войната. Налице е опасност от отцепване на цели територии от Хърватия. За всички е ясно, че пречанските сърби няма да приемат за своя друга държава, освен Югославия или Сърбия. Затова и възраждането на национализма по време на първите многопартийни избори в Хърватия през май 1990 г. е предсказуемо. Още през 1989 г. в страната се появяват няколко националистически партии и движения, най-важната и популярната от които е Хърватската демократична общност (ХДО) с лидер Франьо Туджман - бивш комунист и генерал от армията на Тито, но впоследствие известен хърватски дисидент и националист (Goldstein, 2010, 62; Durašković 2016, 65-66). Тя се превръща в най-голямата и влиятелна дясна политическа партия в страната, която печели първите демократични избори в следвоенната хърватска история и остава на власт цели 10 години – от 1990 до 2000 г. Нейният национализъм може да се счита за основната струя на хърватския национализъм през последните 30 години, а Туджман става първият демократично избран президент на страната (Rusinow 1991, 154).

В страната се установява първия некомунистически режим след края на Втората световна война. Програмата му е изцяло национална – базирана на идеята за нацията и държавата. Целта е да се промотира идентичност, която е максимално различна от югославската, особено сръбската. Още през декември 1990 г. в Хърватия се приема нова конституция – страната става полупрезидентска република, което съсредоточава голяма власт в ръцете на Туджман. Така се поставя началото на едно цяло десетилетие на управление на ХДО, т.нар. „ера Туджман”, която дава своето отражение върху политическия живот на Хърватия и до днес (Vidović, Davorka, et al. 2011, 93).

Разбира се, нито авторитаризмът на Туджман, нито разпаленият национализъм в страната през 90-те години на XX век са случайни. Те са ответна реакция на отказа на Сърбия да разхлаби „железната“ хватка на централизма и да приеме хърватско-словенското предложение за конфедерация, проява на стремежа на хърватие да имат своя независима и самостоятелна държава и отговор на настъплението на югоармията на хърватска територия.

За съжаление, национализмът на ХДО през 90-те години е не по-малко краен от този на СКП на Милошевич. Пропагандира се възстановяването на хърватската държава в нейните етнически граници, т.е. обединението на всички хървати в рамките на една национална държава – включително и на голяма част от Босна и Херцеговина, тъй като много от босненските мюсюлмани (бошняци) за считани за етнически хървати. Всъщност така Туджман апелира за създаването на „Велика Хърватия” (точно както Милошевич има великосръбски хегемонистични аспирации), а реториката му бързо придобива антисръбски характер (Bilandžić 1991, 38).

Въпреки всичко това хърватският президент не бърза да обяви независимост от Югославия и първоначално се стреми към постигане на

конфедеративно решение на кризата. На този етап и САЩ, и Европейската общност не подкрепят разпадането на общата държава, а и Хърватия не разполага със самостоятелна военна сила, а е повече от ясно, че ескалирането на напрежението с местните сърби ще доведе до военен сблъсък със Сърбия (Glenny 1992, 178-179, 183).

Причината за всичко, което се случва на територията на Хърватия през 90-те години, е мултиетническото и мултирелигиозното ѝ разнообразие. В страната живее голямо сръбско малцинство, което е православно по вероизповедание (според преброяването през 1991 г. сърбите официално са 12,2% , но според някои статистики - дори 14%, тъй като има мнозина, които се изявяват като „югославяни”, но една част от тях са етнически сърби). Тези сърби са „вътрешни”, хърватски сърби – те нямат друга родина освен Хърватия (Cigar 1999, 99; Bideleux et al. 2007, 196). При това те са силно концентрирани - представляват до 80-90% от населението на Крайна (бившата хабсбургска *Военна граница*) и голям процент (до 40-50%) в Западна Славония и Северна Далмация. Логично е да се очаква, че те няма безучастно да наблюдават възраждането на хърватския национализъм, особено в крайните му форми (Denitch 1993, 30).

Когато Туджман разпалва хърватския национализъм, който традиционно има антисръбски характер, това неминуемо вещае война. Вместо да наложи един нов и модерен граждански национализъм, хърватската пропаганда залага на старата етническа карта и се опитва да „разграничи” хърватите от сърбите, да наблегне на езиковите, културните, религиозните и всякакви други разлики между тях. Новата конституция от 1990 г. определя страната като еднонационална. Целта е ексклузивно да се защитят интересите на хърватската етническа общност, т.е. колективните, а не индивидуалните граждански или малцинствени права (Ognyanova 2005, 8; Bideleux et al. 2007, 5-6). Започва чистка в администрацията и

полицията. Въвежда се латиницата като официална азбука, хърватският език става официален, появяват се хърватски етнически символи (някои от времето на Втората световна война) върху знамето, герба и т.н. Всичко това се тълкува като крайно враждебно от сърбите, по-старата генерация от които помнят времето на усташкото управление през 1941-1945 г. (Ramet 1991, 99).

Хърватите защитават своето право на самоопределение, но отричат същото на сърбите, живеещи в Хърватия. И двете общности искат да създадат свои етнически държави, което няма как да се случи при етнически смесения характер на голяма част от територията на страната. Туджман налага хърватския диктат, без да преговаря с малцинственото население в страната. Това е другата страна на същата монета, на която залага СКП, а именно – да наложи насилствено мнението на сръбското мнозинство, там където то живее във федерацията (Irvine 1997, 202). Всичко това изисква обединение срещу „вътрешния враг“ (пречанските сърби) и конфронтация с външния (Сърбия). Сърбите са обвинени в „заплашване интегритета на държавата“. ХДО се трансформира в национално движение и националистическата реторика става ежедневие и официална пропаганда (The Washington Post, 11.12.1999, Lagerspetz, 1999, 377-390).

Това дава шанс на Сл. Милошевич да се обяви за „защитник“ на сръбското малцинство в Хърватия. Целенасочено се възкресяват спомените от Втората световна война. За хърватите се говори като за „усташи“, които се подготвят за нов сръбски геноцид. Имайки подкрепата на Сърбия, пречанските сърби вече изповядват сепаратизъм и настояват за отцепване и суверенитет, т.е за създаване на „държава в държавата“. Така националистическата пропаганда и на Милошевич, и на Туджман подготвят моралната атмосфера, която прави възможен сръбско-

хърватския военен конфликт, а след това и този в Босна и Херцеговина (Denitch 1993, 31; Zatezalo 2007, 24).

Сръбско-хърватската конфронтация на държавно ниво е отражение на вътрешноетническото напрежение в страната. И наистина при разпада на Югославия местните сърби действат като „пета колона“ в Хърватия. Те създават своя Сръбска демократична партия през 1990 г., подкрепяна от режима на Милошевич, и започват сепаратистка борба от лятото на същата година. Пречанските сърби въстават, решени да не живеят повече под хърватска власт. Така войната започва вътре в Хърватия като гражданска война между хървати и местни сърби. Последните създават свои въоръжени групи, снабдявани с оръжие от Сърбия, и откъсват цели региони от Хърватия, защитавани от югославската армия. ИНА е напълно контролирана от сърбите и се държи като сръбска армия. Така хърватското правителство е изправено не само срещу въстаналите местни сърби, но и срещу агресията на Сърбия, която се опитва да промени републиканските граници. Това провокира началото на хърватската война за независимост от 1991-1995 г., наричана от хърватите „отечествена“ (Ramet 1996, 124).

Доброволческите четнически отряди и ИНА превземат голяма част от територията на Хърватия (регионите, в които преимуществено са концентрирани местните сърби – Крайна, Източна Славония и части от Далмация), обявявайки през есента на 1990 г. „автономен регион Крайна“. На следващата година е обявена и независима сръбска държава под името *Република Сръбска Крайна* със столица Книн, която през април 1991 г. взема решение за откъсване от Хърватия и присъединяване към Сърбия. В отговор на всичко това на 25 юни 1991 г. хърватският парламент (Сабор) гласува обявяването на хърватската независимост, с което Хърватия е прокламирана за суверенна държава (Goldstein 2003, 243; Jović 2006, 88).

Като цяло войната се води на хърватска територия, като сръбските доброволчески части и ИНА се ръководят директно от Милошевич. На

бойното поле се срещат крайният хърватски и сръбски национализъм, които претендират за едни и същи етнически смесени територии. Но ако хърватският национализъм все пак първоначално е позитивна сила за постигане на пълна национална независимост извън Югославия, т.е. за създаване на своя собствена държава, то сръбският има за цел разширяване на вече съществуващата сръбска държава. След началото на войната в Босна и Херцеговина хърватският национализъм преживява същата деформация (Djilas 1999, 56).

За хърватите войната започва катастрофално – от юли до декември 1991 г. сърбите завладяват близо една трета от хърватската държавна територия. През декември 1991 г., след разрушителните сръбски бомбандировки над Вуковар, Госпич и голяма част от крайбрежието (Задар, Дубровник и т.н.), Туджман се съгласява на примирие. Около 200 000 хървати, особено от Крайна и Славония, са прокудени от домовете си и са със статут на „бежанци”. В този момент решаващо се оказва решението на международната общност да подкрепи хърватите. Дотогава западните държави са за запазването на Югославия като гарант за стабилността на региона, но вече започват да гледат на Хърватия като на една появяваща се нова държава, която трябва да бъде защитена срещу агресията на комунистическа Сърбия (Cohen et al. 1983, 86). Германия признава хърватската независимост в началото на 1992 г., последвана от Европейския съюз (ЕС) на 15 януари с.г., а до април това вече се прави от цялата международна общност. Така Хърватия се превръща в напълно независима и суверенна държава и се поставя официалният край на войната в хърватските земи, като там се разполагат „сини каски“ на ООН. Разбира се, военните сблъсъци не се прекратяват. Въпреки присъствието на международни наблюдатели, сръбските военизирани отряди не спират набезите си и етническото прочистване в огромна част от хърватските територии продължава (Goldstein 2003, 268-269; Bideleux et al. 2007, 198).

Позитивният имидж, който новата хърватска държава има в Европа през 1991 г. като жертва на сръбската агресия, обаче бързо се променя след като тя се намесва във войната в Босна и Херцеговина през 1992–1995 г. Несъмнено войните, които се водят на територията на Хърватия (от 1991 г.) и Босна и Херцеговина (от 1992 г.), са причинени от властническите амбиции на Милошевич и Туджман. И двамата националистически лидери се опитват да създадат своя „велика“ национална държава, позовавайки се на „историческото“ и „етническото“ право. Босна и Херцеговина е истинска етническа мозайка. В исторически аспект това е ябълката на раздора между хървати и сърби, които оправдават териториалните си претенции към тези земи с „етническо превъзходство“, обявявайки мюсюлманите (бошняците) за ислямизирани сърби или хървати (Hadžijahić 1974, 38).

Туджман не остава неутрален по отношение на войната в Босна и Херцеговина, мотивирайки се с необходимостта да защити хърватското население в смесената в етническо отношение област. Целта му е да присъедини целия регион или поне част от него към суверенната хърватска държава. Още през 1989 г. ХДО създава свои местни организации в Босна и Херцеговина и в изборната си кампания през 1990 г. Ф. Туджман вече открито говори за хърватското „историческо и етническо право“ върху региона. Тъй като местните хървати са едва 17,3% от населението (или 758 000 души - на фона на 1,6 милиона бошняци и 1,3 милиона сърби) (Rusinow 1991, 145), то те се нуждаят от помощта както на Хърватия, така и на бошняците. Затова и хърватската национална пропаганда обявява последните за хървати от ислямската вяра по същия начин, по който усташите го правят преди половин век, предявявайки по този начин претенции към части от Босна и Херцеговина като хърватска национална територия (Ramet 1996, 124; Dyker et al. 1997, 120).

През 1992 г. сърбите създават *Република Сръбска* в Босна и Херцеговина, която впоследствие обявява присъединяване към Сърбия. В отговор, имайки подкрепата на Туджман, през м. юни с.г. местните хърватски националисти прокламират *Хърватска република Херцег-Босна* в Западна Херцеговина. Правителството в Загреб започва тайни преговори с Милошевич за подялбата на Босна и Херцеговина. Примирията на терен са само временни, поради нарушаванията им от всички участващи във войната сили. Местните отряди са подпомагани отвън и водят политика на етническо прочистване. Мълчанието на Европа насърчава триумфа на великосръбските и великохърватските идеи, които водят до разбиването на общата държава Босна и Херцеговина на отделни етнически общности (Banac 1990, 147; Denitch 1993, 31).

Както във Вашингтон, така и в останалите западни столици на Туджман се гледа като на контрапункт на Милошевич и на сръбската агресия. Администрацията на Клинтън помага да се въоръжи и подготви младата и неопитна хърватска армия за заключителната си офанзива през пролетта и лятото на 1995 г. Това са военните операции „Светкавица” (в Западна Славония през април-юни 1995 г.) и „Буря” (в Крайна през август 1995 г.), по време на които хърватите си връщат контрола върху своите територии (*The Washington Post*, 11.12.1999; Bideleux et al 2007, 204, 206, 208). Пред настъпващите хърватски военни части и подлъгани от обещанията на Милошевич, между 200 000 и 300 000 пречански сърби напускат родните си места, изтегляйки се към Босна и Сърбия. Това, за съжаление, е съпроводено от случаи на насилие. Именно събитията от лятото на 1995 г. по-късно стават причина за множество съдебни процеси пред Международния трибунал в Хага.

Под натиска на международната общност на военния конфликт в Босна и Херцеговина също се слага край през есента на 1995 г., когато след преговорите в Дейтън (Охайо), се създава конфедерация на две общности -

Република Сръбска (49%) и Босненско-хърватска федерация (51%). През 1997-1998 г. Туджман си връща с дипломатически средства и Източна Славония, Бараня, Западен Срем (близо до границата със Сърбия) и Превлака (на хърватската граница с Черна гора), които са последните хърватски анклави, контролирани от сърбите (Jović 2006, 85).

Войната от 1991-1995 г. има сериозни последици за Хърватия в човешки и материални загуби: загиналите, бегълците и прокудените са стотици хиляди, разрушени са селища и комуникации. Броят на сръбското население в Хърватия е редуциран от 12 на 4,5% и така страната достига до рядко за региона ниво на „национална чистота“ (сравнимо само с това в съседна Словения). Туджман искрено вярва, че националната хомогенност, т.е. държава без малцинства, е единственият шанс за стабилен мир в региона (Bideleux et al 2007, 183, 203).

Войната забавя и демократичните промени в бившите югославски републики. Военните режими остават още известно време на власт, но ако Милошевич го постига с военната агресия в Косово, то Туджман се оповава на силния антисръбски национализъм – докато той е на власт, местните сърби не получава равни права с хърватите. Национализмът и демокрацията не вървят ръка за ръка. По време на окупация, две войни (на своя територия и в съседна Босна и Херцеговина), бежанска вълна, бунт на сърбите и отцепване на огромни територии от държавата демократичните методи на управление не могат да се прилагат. Хърватите се нуждаят от концентрация на властта за борба срещу сръбската агресия и от „силна ръка“ при създадената военна обстановка. Въвеждането на военни декрети дава извънредни пълномощия на режима. Това води до сериозна цензура в медиите и нарушаване на свободата на словото. Телевизията, радиото и новинарските агенции се контролират от управляващата партия и са ангажирани в националистическата реторика и пропаганда (Bideleux et al 2007, 210).

Докато сърбите окупираат хърватски територии, ХДО монополизира цялата политическа власт, представяйки себе си за единствен защитник на хърватските национални и държавни интереси. Войната за хърватския суверенитет, въстанието на местните сърби и трудният държавностроителен процес принуждават опозицията да подкрепи новото хърватско правителство. Това обаче създава условия за корупционни практики сред политическия и административния елит на ХДО и оправдание за преследване на опозицията. От втората половина на 90-те години вече е очевидно, че Туджман налага авторитарен стил на управление. Въпреки това първият демократично избран президент на Хърватия през 1990 г., е преизбран през 1992 г. (с 56.7% от гласовете) и отново през 1997 г. (с 61.4%), което придава легитимност на властта му. Всичко това му дава възможност да наложи еднолично управление - своеобразно продължение на традицията от времето на Тито, базирано на хърватския национализъм (MacDonald 2009, 584; Vidović et al. 2011, 94).

Туджман умира през 1999 г., но оставя съществена дупка в хърватската история. Колкото и противоречиви исторически оценки да му се дават, със силната си ръка той успява във военновременни условия да обедини в мощен национален поток хърватите вътре и извън страната и да доведе националните им усилия до победен край – до създаване на самостоятелна и независима хърватска държава (за първи път след края на Втората световна война). Същевременно обаче, възползвайки се от военновременната ситуация, Туджман укрепва личния си режим, създава истински култ към личността си като „спасител“ на нацията и „баща на модерна Хърватия“ (MacDonald 2009, 584; Ognyanova 2018, 622).

Хърватите, обладани от национална еуфория през 90-те години, се борят да постигнат две неща: Хърватия да бъде призната за суверенна независима държава и да се „завърне“ на мястото, което ѝ е отредено в Европа, след като е била насилствено откъсната оттам и включена в

югославската федерация. В първоначалната фаза на търсене на признание за независимата хърватска държава (1991–1992 г.) официалната пропаганда се придържа към тезата, че Хърватия е европейска държава, която търси еманципация от “балканското си минало”, и като такава трябва да бъде част от големия европейски проект. Туджман налага широко подкрепяната от хърватите и до днес теза, че с геополитическото си положение, с многовековната си история, цивилизация и култура Хърватия принадлежи на Централна Европа и Средиземноморието (Bakic-Hayden et al. 1992, 5-9). Според тази идеология, хърватите имат „дълбоко съзнание за принадлежността си към Западната цивилизация“, за разлика от Сърбия. Те винаги се представят за „по-прогресивни“, „по-развити“, „проспериращи“, „толерантни“ и „демократични“, с една дума „европейци“, за разлика от балканските си съседи на юг и изток, които са „изоставащи“, „примитивни“, „мързеливи“, „нетолерантни“ и „авторитарни“ (Vjesnik, 12.06.1995; Razsa et al. 2004, 8; Zatezalo 2007, 2-3, 18-19, 29-30).

На Хърватия винаги се гледа в тандем със Словения, но ако последната бързо успява да „напусне Балканите” и да се присъедини с групата на страните от Централна Европа към ЕС, то Хърватия изостава драматично през 90-те години, като по пътя ѝ към обединена Европа я изпреварват дори България и Румъния. Причината е в национализма, доминиращ на хърватската политическа сцена през 90-те години на ХХ век, който е враждебен на самата идея за обединена Европа. За разлика от Словения, която бързо възприема един по-отворен либерален европеизъм, Хърватия е „обладана” през цялото десетилетие от подозрение към всички меганационални организации и проекти (Ognjanova 2020, 749-750).

Отношението на международната общност към Хърватия, на която първоначално се възлагат големи надежди като противовес на „мракобесния Милошевич“, рязко охладнява след операция „Буря” от лятото на 1995 г., когато пред настъпващата хърватска армия хиляди сърби

напуснат родните си места. Изгарянето и разграбването на сръбската собственост от хърватските въоръжени части провокира първият американски посланик в страната Питър Гълбрайт (1993-1998 г.) да се присъедини към изтеглящите се крайнски сърби в символичен жест на солидарност. Жегнат от американската критика, Туджман обвинява чуждите сили в "опит да наложат тяхната воля" върху хърватите и да превърнат страната му в "колония" (The Washington Post, 11.12.1999; Ognjanova 2018, 629).

Репутацията на Хърватия от обещаваща нова демокрация, която европейските и американските лидери подкрепят и защитават в началото на 90-те години, се променя до неузнаваемост през втората половина на десетилетието – за тях тя вече е маргинална и авторитарна държава, в която се нарушават човешки права и която има далечна перспектива за присъединяване към ЕС и НАТО. Много западни лидери започват да гледат на хърватския режим като на автократичен балкански режим, подобен на този на Милошевич. И макар че Туджман подписва мирния договор в Дейтън, европейските политици не поканват Хърватия да започне преговори за присъединяване към ЕС през 1997 г. (Razsa, Razsa et al. 2004, 7; Jović 2006, 93).

Хърватският президент се представя като „спасителя“ на хърватите не само от сръбската заплаха, но и от “Великите сили”, които „застрашават” националните интереси на страната. Чувствайки се победител от юговойните, той отхвърля със завидно самочувствие онова, което смята за несправедливи изисквания на ЕС. Инициативата на ЕС и САЩ за сътрудничество в Югоизточна Европа и възстановяване на региона среща съпротива в страната през 1997 г., където това се тълкува като опит на Запада да възстанови Югославия и да върне Хърватия „обратно на Балканите”. Хърватите не искат Западните Балкани да се разглеждат като един цялостен регион, т.е. те да бъдат третираны наравно

със сърбите. Самата концепция за „Западните Балкани“ е неприемлива в Загреб, тъй като тя свързва страната с бившите югославски републики и Албания, а не с централните европейски държави, които вече започват преговори за присъединяване към ЕС (Razsa, Razsa et al. 2004, 2; Ognyanova 2020, 750).

надеждата на Туджман да „скъса“ хърватската връзка със Сърбия е попарена именно от западните държави. Резултатът от ширещия се национализъм в Хърватия е международната изолация на страната както от Европа, така и от Америка. Едва през 1996 г. тя става член на Съвета на Европа, а Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа остро я критикува за лошото третиране на сръбското малцинство. През 2000 г. ЕС подготвя „Споразумение за стабилизация и асоциация“ за Западните Балкани, но за да го подпише, пред Хърватия се поставят няколко условия - завръщане на бежанците по домовете им, пълно сътрудничество с трибунала в Хага, участие в регионалното сътрудничество и т.н. (Jović 2006, 93).

Проблемите на прехода от социализъм към демокрация и пазарна икономика в Хърватия се утежняват от военните и следвоенните последици - страната преживява по-бавно промените от някои други посткомунистически страни. И до днес тя по-трудно решава редица от вътрешните си проблеми, като корупцията и срастването на политиката с организираната престъпност.

На практика „военното десетилетие“ на Туджман забавя демократизацията и икономическата либерализация и изхвърля страната на опашката за интеграцията ѝ в евроатлантическите структури. „Пътуването“ на Хърватия към Европа започва едва след 2000 г., след смяната на политическата власт в Загреб. След Туджман Хърватия продължава да е държава с големи икономически проблеми, с лоша репутация за спазване на правата на малцинствата, с неразвити демократични политически

институции и корупция. Това е едно тежко наследство за страната, която се присъединява към ЕС едва на 1 юли 2013 г. в последното засега разширение на съюза (Zatezalo 2007, 10-11).

REFERENCES

Bakic-Hayden, M., R. Hayden. Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, vol.51, 1992, pp. 1-15.

Banac, I. Political Change and National Diversity. *Daedalus*, vol.119, 1990, No.1, pp. 141-159.

Basom, K. Prospects for Democracy in Serbia and Croatia. *East European Quarterly*, vol.19, win.1995, issue 4, pp.509-524.

Bideleux, R., I. Jeffries. *The Balkans: A Post-Communist History*, London and New York, Routledge, 2007.

Bilandžić, D. *Croatia between War and Independence*. Zagreb, 1991.

Bilić, J. '71 Koja e to godina [71 Which Year is This]. Zagreb, 1990. (In Croatian).

Burg, S. Coming to Grips with the "Croatian Crisis": Some Clues to the "Rules of the Game" in Yugoslavia. *East European Quarterly*, vol. 16, 1982, issue 1, pp105-122.

Cigar, N. *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: 1991-1995 [War in Croatia and Bosnia and Herzegovina]*. Zagreb, 1999. (In Croatian).

Cohen, L, P. Warwick. *Political Cohesion in a Fragile Mosaic. The Yugoslav Experience*. Boulder, 1983.

Cuvalo, A. *The Croatian National Movement 1966-1972*. Columbia University Press, 1990.

Dekanić, I. *Demokratizacija Hrvatske. Uspjesi i kompleksi suvremene hrvatske politike* [Democratization of Croatia. Successes and Complexes of Contemporary Croatian Politics]. Zagreb, 2004. (In Croatian).

Denitch, B. *Tragedy in Former Yugoslavia*, *Dissent*, 31, win.1993, pp.26-34.

Djilas, A. *A Profile of Slobodan Milošević*, *Foreign Affairs*, vol.72, sum.1993, pp.81-96.

Djilas, A. *Tito's Last Secret. How Did He Keep the Yugoslavs Together?*, *Foreign Affairs*, vol.74, 1995, issue 4, pp.116-122.

Djilas, A. *Yugoslavia. Dictatorship and Disintegration, 1980-1996*, London, 1999.

Djilas, A., D. Rusinow. *Yugoslavia: Dictatorship and Disintegration, 1980-1996*, London, Hurst & Co, 2002.

Durašković, S. *The Politics of History in Croatia and Slovakia in the 1990s*, Zagreb, 2016.

Dyker, D., I. Vejvoda. *Yugoslavia and After. A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*. Longman, 1997.

Glenny, M. *The Fall of Yugoslavia. The Third Balkan War*. London, New York, 1992.

Goldshstein, I. *Istoria na Harvatia*. [History of Croatia]. Sofia, Pigmalion, 2003. (In Bulgarian).

Голдщайн, И. *История на Хърватия*. София, Пигмалион, 2003.

Goldstein, I. *Dvadeset godina samostalne Hrvatske* [Twenty Years Independent Croatia]. Zagreb, Novi Liber, 2010. (In Croatian).

Hadžijahić, M. *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana* [From Tradition to Identity: The Genesis of the Bosnian Muslim National Question]. Sarajevo, 1974. (In Croatian).

Irvine, J. *State Society Relations in Yugoslavia: 1945-1992*. London, Palgrave Macmillan, 1997.

Jović, D. Croatia and the European Union: a Long Delayed Journey, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 8, 2006, No.1, pp.85-103.

Lagerspetz, M. Postsocialism as a Return: Notes on a Discursive Strategy, *East European Politics and Societies*, vol.15, 1999, pp.377-390.

MacDonald, D. Croatia. Since Independence: War, Politics, Society, Foreign Relations. *Canadian Slavonic Papers*, No.4, 2009.

Ognyanova, I. Croatian Nationalism in Communist Yugoslavia – Etudes Balkaniques, 2004, 4, pp.3-18.

Ognyanova, I. Croatian Nationalism and the Breakup of Yugoslavia - Etudes Balkaniques, 2005, 1, pp.3-24.

Ognyanova, I. Tudjman and Croatia's Distancing from Europe, *Etudes Balkanique*, 2018, No.4, pp.621-639.

Ognyanova, I. Croatia's "Long Journey" to the EU, *Etudes Balkanique*, 2020, No.4, pp.747-763

Ramet, P. Yugoslavia and the Threat of International and External Discontents. *Orbis*, vol28, 1984, No.1, pp.112-121.

Ramet, P. Religion and Nationalism in Yugoslavia. *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, (ed.), Duke University Press, Durham and London, 1989.

Ramet, S. The Breakup of Yugoslavia. *Global Affairs*, No.6, 1991, pp.93-110.

Ramet, S. *Balkan Babel. Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*. Boulder, Westview Press, 1996.

Razsa, M., N. Lindstrom. Balkan Is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tudman's Croatia, *East European Politics and Societies*, Vol.18, 2004, No.2, pp.628-650.

Rusinow, D. *Unfinished Business: The Yugoslav "National Question"*, American Universities, 1981.

Rusinow, D. Yugoslavia: Balkan Breakup?, *Foreign Policy*, sum.1991, No.83, pp. 143-159.

Seroka, J. Nationalism and the New Political Compact in Yugoslavia. *History of European Ideas* (England), vol.15 1992, No 4-6, pp.577-581.

Vidović, D., D. Pauković. Welfare State in Transition: Political Transformations. The Case of Croatia. Stambolieva, *M, S. Dehnert (ed.), Welfare States in Transition. 20 Years after the Yugoslav Welfare Model*, Sofia, 2011, 92-114.

Yugoslavia. The Former and Future. Reflections by Scholars from the Region. Washington-Geneva, 1995.

Zatezalo, J. Croatia's Difficult Political Trajectory after the Disintegration of Yugoslavia. M.A. thesis, University of North Carolina, Chapel Hill, 2007.

29.12.2020